

Martin Hájek

Olomoučtí Němci 1918–1938

Univerzita Palackého v Olomouci

Olomoučtí Němci 1918–1938

Martin Hájek

Olomouc 2020

Oponenti:

Prof. PhDr. Jana Burešová, CSc.

Anja Edith Ference, M.A., Ph.D.

Zpracování a vydání publikace bylo umožněno díky finanční podpoře udělené roku 2020 Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR v rámci Institucionálního rozvojového plánu Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci.

1. vydání

Neoprávněné užití tohoto díla je porušením autorských práv a může zakládat občanskoprávní, správněprávní, popř. trestněprávní odpovědnost.

© Martin Hájek, 2020

© Univerzita Palackého v Olomouci, 2020

ISBN 978-80-244-5726-0 (print)

ISBN 978-80-244-5783-3 (online: PDF)

PODĚKOVÁNÍ

Děkuji svému školiteli prof. PhDr. PaedDr. Pavlu Markovi, Ph.D., za vstřícný přístup a cenné rady, které přispěly ke zkvalitnění textu práce. Za připomínky k textu bych chtěl dále poděkovat doc. PhDr. Josefu Bieberlemu, CSc. (†), Anje Edith Ference, M.A., Ph.D., a Mgr. Ivanu Pušovi, Ph.D. Za všestrannou obětavou pomoc jsem vděčný Bc. Lence Schindlerové. Za rady k vybraným tématům děkuji prof. Pieteru M. Judsonovi, Ph.D., prof. PhDr. Pavlu Kladiwovi, Ph.D., prof. PhDr. Ludvíku Václavkovi, CSc., a prof. Taře Zahře, Ph.D. Dále děkuji Mgr. Veronice Pokorné za pomoc při obstarávání materiálů v době mého zahraničního pobytu na Univerzitě v Brémách. V neposlední řadě bych chtěl vyjádřit poděkování všem archivářům, z nichž zvláštní uznání si zaslouží zaměstnanci Státního okresního archivu v Olomouci. Na závěr bych chtěl poděkovat za grant z projektu Filozofické fakulty Univerzity Palackého „Společnost v historickém vývoji od středověku po moderní věk II.“ (IGA_FF_2016_037), díky kterému jsem mohl bádát v bavorských archivech a knihovnách, a finanční podporu udělenou roku 2020 Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR v rámci Institucionálního rozvojového plánu Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci, díky které jsem mohl tuto práci vydat.

VĚNOVÁNÍ

Tuto práci bych chtěl věnovat svým rodičům Aloisovi a Marcele Hájkovým.

Obsah

1	Úvod	7
1.1	Vymezení tématu	7
1.1.1	Obsahové vymezení tématu	7
1.1.2	Geografické vymezení tématu	8
1.1.3	Časové vymezení tématu	9
1.2	Cíl práce	9
1.3	Členění práce	11
1.4	Stav zpracování a pramenná základna	12
2	Národnostní poměry na Olomoucku, demografie a demografický vývoj	19
2.1	Olomouc a olomoucký jazykový ostrov mezi léty 1880–1918	19
2.2	Olomouc a olomoucký jazykový ostrov mezi léty 1918–1938	25
3	Politika německé menšiny v Olomouci	33
3.1	Vývoj politiky německé menšiny v Olomouci	33
3.1.1	Politická situace v Olomouci před rokem 1918	33
3.1.2	Od vzniku republiky do vytvoření správní komise	39
3.1.3	Správní komise (1918–1919)	45
3.1.4	Volební období 1919–1923	52
3.1.5	Volební období 1923–1928	60
3.1.6	Volební období 1928–1932	68
3.1.7	Od roku 1932 do Mnichova	76
3.2	Vybraná témata komunální politiky	87
3.2.1	Problematika úředního a jednacího jazyka	87
3.2.2	Městský rozpočet	100
3.3	Komunální politici německé menšiny v Olomouci 1918–1938	107
3.4	Shrnutí a zhodnocení politiky německé menšiny v Olomouci	119
4	Spolky	121
4.1	Národně-obranné spolky	123
4.2	Kulturní spolky	125
4.3	Společenské spolky	126
4.4	Ženské spolky	128

4.5	Studentské a mládežnické spolky	129
4.6	Náboženské spolky	131
4.7	Sportovní spolky	132
5	Tisk	137
6	Školství	145
6.1	Politické aspekty školství	145
6.1.1	Situace před rokem 1918	145
6.1.2	Situace mezi léty 1918–1938	146
6.2	System školství	154
6.2.1	Školská správa	158
6.2.2	Struktura německého školství	159
6.2.2.1	Mateřské školy	160
6.2.2.2	Obecné školy	160
6.2.2.3	Měšťanské školy	161
6.2.2.4	Střední školy	161
6.2.2.5	Pokračovací školy	166
6.2.2.6	Vysoké školy	166
7	Německá veřejná knihovna	169
7.1	Pobočky	174
7.2	Zaměstnanci	175
7.3	Statistika knih, čtenářů a výpůjček	176
8	Závěr	179
9	Použité prameny a literatura	185
9.1	Prameny	185
9.1.1	Archivní prameny	185
9.1.2	Tištěné prameny	186
9.1.3	Tisk	187
9.2	Literatura	188
	Resümee	197
	Summary	201

1 Úvod

Olomouc bývala po dlouhá staletí převážně německy mluvícím městem. Proto nepřekvapí, že když se v 19. století začaly tvořit moderní národy a vznikat národní hnutí, většina obyvatel Olomouce se začala hlásit k německé národnosti. Olomouc tedy před rokem 1918 bývala převážně německým městem a tvořila spolu s několika vesnicemi jazykový ostrov v českém prostředí. Ve městě žila vedle Němců také početná česká menšina, která byla většinovým obyvatelstvem spíše trpěná a jež kvůli nerovnému volebnímu řádu neměla žádné zastoupení ve vedení města. Po roce 1918 se národnostní situace v Olomouci změnila. Připojením okolních, převážně českých obcí k městu se obrátily národnostní poměry ve prospěch Čechů. Zrušením nerovného volebního řádu a zavedením všeobecného volebního práva kleslo zastoupení německých politiků na úroveň, která přibližně odpovídala jejich poměrnému zastoupení v obyvatelstvu. Olomoučtí Němci se ocitli v pozici národnostní menšiny.

1.1 VYMEZENÍ TÉMATU

1.1.1 Obsahové vymezení tématu

Hlavním obsahem práce je analýza života německé menšiny v Olomouci prostřednictvím několika vybraných témat, z nichž největší pozornost je věnována komunální politice. Komunální politika byla zvolena záměrně proto, že ukazuje vztahy mezi národnostmi ve městě a vyjednávací postoje týkající se zájmů obou stran – české většiny, hájené politiky české národnosti, a německé menšiny, prosazované německými komunálními politiky. Názory a postoje olomouckých německých politiků (vedle místního německého tisku) vnášené do vyjednávání s českými v městském zastupitelstvu do jisté míry zrcadlí mínění celé olomoucké německé komunity, kterou reprezentují. Díky poměrnému zastoupení a předvolební spolupráci stran bylo v zastupitelstvu přítomné celé politické spektrum německé politiky v prvorepublikovém Československu. Mezi probíraná témata práce patří demografická situace a její vývoj, přičemž i u něj je hlavní důraz kladen na jazykovou a národnostní situaci. Znalost demografických poměrů a jejich vývoje je naprosto nezbytná pro pochopení života olomoucké německé komunity, která se ze společensky a politicky dominantní síly stala národnostní menšinou. Spolky byly vybrány

pro svůj význam v sociálním životě německé komunity. V této části představujeme několik významných spolků, zabýváme se jejich zaměřením a vývojem a zmiňujeme i některé jejich představitele. Dalším zvoleným tématem je německojazyčný tisk. V práci jsou analyzována jednotlivá periodika, která hrála důležitou úlohu v politickém a společenském životě menšiny. Zrcadlila její postoje a měla vliv i na utváření veřejného mínění. Kromě všeobecně zaměřených periodik jsou zde stručně rozebrány všechny dostupné dobové tiskoviny. Německé menšinové školství jsme vybrali pro jeho nezpochybnitelný význam v životě komunity. Vzdělání v mateřském jazyce bylo vnímáno jako důležitý předpoklad pro uchování národnostního vědomí, a byl mu tudíž přikládán zcela mimořádný význam. Otázky školství tvořily i důležitou část agendy komunální politiky a byly jednou z nejvíce konfliktních linií mezi Čechy a Němci. Německou veřejnou knihovnu jsme vybrali jako příklad německé kulturní instituce. Knihovna tvořila významnou součást dobového společenského života a měla vliv na kulturní rozvoj obyvatel. Tato instituce ale bohužel až doposud stála mimo zájem badatelů, a tak je náš výzkum prvním příspěvkem k jejím dějinám. Rozsah práce nedovoluje věnovat se všem aspektům života německé menšiny (opomenuty zůstaly např. hospodářské a sociální dějiny, náboženské poměry, kulturní život apod.).

Pro přesné vymezení tématu práce je nezbytné si stanovit, kdo vlastně byli olomoučtí Němci. Národnostní příslušnost nepovažujeme za objektivní kategorii, ale podstatné je, že v době, o které pojednává tato práce, byla jako taková všeobecně přijímána. Protože dnes zpětně nemůžeme rekonstruovat národnostní identitu jednotlivých lidí, za příslušníky německé menšiny v Olomouci v době první republiky pokládáme všechny, kteří měli československé občanství a ve sčítáních lidu v letech 1921 nebo 1930 se hlásili k německé národnosti. Do této kategorie tedy nespádají státní občané dalších německy mluvících zemí, kteří žili v Olomouci jako cizinci a kteří se jinak v pramenech téměř nevyskytují.

1.1.2 Geografické vymezení tématu

V práci se věnujeme situaci v Olomouci v hranicích po připojení třinácti okolních obcí v roce 1919. Město Olomouc současně tvořilo politický okres Olomouc-město. Situace v dalších německých obcích v okolí (tzv. olomoucký jazykový ostrov), v politickém okrese Olomouc-venkov, popř. jiné regionální

a celostátní souvislosti jsou v práci popsány jen do té míry, která je nutná pro pochopení širších souvislostí.

1.1.3 Časové vymezení tématu

Práce klade hlavní důraz na období od vzniku Československé republiky dne 28. října 1918 do přijetí Mnichovské dohody dne 30. září 1938. Pro pochopení souvislostí a kontinuity vývoje je v práci stručně popsána i demografická, společenská a politická situace mezi léty 1880–1918. Rok 1880 byl vybrán proto, že se v tomto roce konalo sčítání lidu, při němž bylo poprvé sledováno používání jazyků. Další přesahy před rok 1918 nebo po roce 1938 jsou uváděny, jen pokud je to nezbytné pro výklad. Hlavním důvodem pro časové vymezení tématu na základě periodizace politického vývoje ČSR bylo zaměření značné části práce na politické dějiny (komunální politika), popř. témata, která se státním zřízením a s politickou situací ve státě velmi úzce souvisí (menšinové a jazykové právo, školství atp.).

1.2 CÍL PRÁCE

Cílem práce je prozkoumání některých politických, sociálních a kulturních aspektů života olomoucké německé komunity v letech 1918–1938. Tato komunita byla výraznou menšinou v národnostně většinově českém prostředí města. Zároveň (spolu s několika sousedními vesnicemi) tvořila jazykový ostrov uvnitř souvislého českého osídlení. Cíl chceme naplnit evokací tří hlavních tematických okruhů.

První okruh se věnuje obecné charakteristice této komunity a zabývá se základními demografickými otázkami. Sleduje geografické rozmístění příslušníků menšiny ve městě. Demografický vývoj ilustruje stagnaci počtu obyvatel hlásících se k německé národnosti a jejich procentuální úbytek v poměru k celkovému počtu obyvatel. V tomto okruhu se snažíme dobrat příčin těchto trendů a poukázat i na opomíjené otázky národnostní problematiky.

Druhý okruh se zabývá komunální politikou. V předkládané práci jsme chtěli charakterizovat německou politiku v národnostně smíšeném městě, nejvýznamnější témata této politiky a snahu o jejich prosazování v praxi. Velmi důležitým aspektem jsou česko-německé vztahy a jejich proměna v čase.

Práce se snaží odpovédět na otázku, do jaké míry byly tyto vztahy konfliktní a nakolik se v nich naopak objevovaly společné zájmy a spolupráce. Vybraná sporná témata česko-německých vztahů jsme podrobně rozebrali s důrazem na odlišné postoje politiků obou národností, přičemž jsme vysvětlili jejich důležitost v národnostních vztazích. Přitom jsou vidět i různé strategie politiky (konflikty, tendence k české majorizaci, ochrana práv německé menšiny, pokusy o nalezení kompromisu). V tomto okruhu jsou charakterizovány také jednotlivé osobnosti politických reprezentantů německé menšiny. Vedle jejich politické činnosti se zde věnujeme i jejich stručným životopisům, které umožňují poznat, z jakých společenských prostředí a skupin tyto osobnosti pocházely a zda v jejich životech existovaly nějaké společné prvky.

Třetí okruh se věnuje vybraným tématům kulturního a společenského života německé komunity. Protože není možné v jedné práci charakterizovat tento život v celé jeho úplnosti, vybrali jsme témata ilustrující alespoň některé důležité aspekty. Zaměřili jsme se na významné německé spolky a zasadili je do dobového spolkového života ve městě. Dalším tématem je dobový tisk a jeho role v životě komunity. Prostor je věnován i školství, které bylo jedno z nejdůležitějších a patrně nejkonfliktnějších témat česko-německých vztahů již od 19. století. V této části se zabýváme společenskými a politickými aspekty školství a rekonstruujeme dobový systém německého školství a jeho správy. Pokoušíme se přitom najít příčiny jeho redukce v první polovině 20. let. Posledním sledovaným tématem je Německá veřejná knihovna, která svou hojnou návštěvností hrála výraznou úlohu v kulturním životě německé komunity. Práce se věnuje dějinám knihovny, jejímu provozu, činnosti poboček a významným zaměstnancům.

Historie českých zemí nikdy nebyla pouze historií českého národa, ale jazykově a národnostně pestrého prostředí. Německá komunita v Olomouci byla za první republiky relativně malou menšinou v jazykově české oblasti. Přestože bývala nedílnou součástí společnosti města, vytratila se z regionální paměti. Doufáme, že tato práce přispěje alespoň malou měrou k poznání regionálních dějin a k zapojení dějin německé menšiny do celkového obrazu života v Olomouci v době první republiky, a tím i ke komplexnějšímu pohledu na naši minulost.

1.3 ČLENĚNÍ PRÁCE

Práce je rozdělena do sedmi kapitol, z nichž se každá věnuje jednomu konkrétnímu tématu. První kapitolou je úvod, ve kterém je vytyčeno téma práce, jsou uvedeny cíle práce a použité prameny a literatura.

Druhá kapitola pojednává o národnostní situaci v Olomouci před rokem 1918 a po něm, o demografii, demografickém vývoji a geografickém rozmístění německé menšiny. Prostor je věnován i dalším tématům, jakými jsou Židé, smíšená česko-německá manželství, národnostní nevyhraněnost a bilingvismus. Stručně jsou zde zmíněna i okrajová témata, jakými jsou další národnosti menšiny a cizinci.

Třetí kapitola se věnuje komunální politice. Pro rozsáhlost tématu je z důvodu větší přehlednosti rozdělena do tří částí – první část zachycuje chronologicky vývoj komunální politiky se zaměřením na představitele německé národnosti a na česko-německé vztahy, druhá se obsahově zaměřuje na vybrané problémy místní politiky a sleduje jejich vývoj z pohledu národnostních vztahů. V této části je věnována pozornost problematice městského rozpočtu, jazykovému právu a jeho aplikaci v Olomouci, sporům o financování školství a dalším otázkám, které tvořily konfliktní linii mezi politiky obou národností. Třetí část přináší stručné životopisy několika významných komunálních politiků německé národnosti.

Čtvrtá kapitola přibližuje spolkovou činnost, přičemž se zaměřuje na německé spolky. Po obecné charakteristice spolkového života a spolků v Olomouci následuje charakteristika několika významných německých spolků. Na těchto příkladech je ilustrována různorodost tehdejšího spolkového života. Pro bližší představu o masovosti, příp. výběrovosti jsou zde uvedeny i počty členů jednotlivých organizací.

Pátá kapitola se zaměřuje na německý tisk a nabízí přehled německy psaných periodik v Olomouci. Jsou v ní po obsahové stránce charakterizovány jednotlivé tituly, jejich zaměření a případný dopad na čtenáře. Prostor je ale věnován i jejich periodicitě, době, ve které vycházely, a zmíněni jsou i redaktoři.

Šestá kapitola je věnována německému školství v Olomouci. První část kapitoly se zabývá školstvím v širších souvislostech společnosti a komunální politiky. Další část přináší výklad vývoje místního německého školství v době první republiky a vysvětluje jeho redukci v prvních letech po vzniku republiky.

Třetí část pojednává o školské správě ve městě. Čtvrtá část ukazuje přehledně celý systém německých škol od obecných škol až po vysoké školství. Porovnání jsou zde uvedeny i počty českých škol všech typů.

Sedmá kapitola popisuje činnost Německé veřejné knihovny jako příkladu významné kulturní a společenské instituce sloužící potřebám německé komunity. Kapitola se věnuje historickému vývoji této knihovny, jejím zaměstnancům, ale i provozu knihovny a statistikám návštěvnosti a výpůjček.

1.4 STAV ZPRACOVÁNÍ A PRAMENNÁ ZÁKLADNA

Život a postavení Němců v Olomouci v době první republiky stály dlouhou dobu stranou zájmu české historiografie. Před rokem 1989 bylo toto téma tabuizované a v pracích o historii Olomouce mu byly věnovány jen letmé zmínky. Přestože se po sametové revoluci otevřela badatelům možnost svobodně bádát i o do té doby zamlčovaných a opomíjených tématech regionální historie, výzkumu německé menšiny v době první republiky se opět nikdo soustavněji nevěnoval. Výjimku představoval Josef Bieberle, který olomouckým (a středomoravským) Němcům v letech 1918–1938 věnoval článek¹ a zdůrazňoval důležitost výzkumu tématu pro regionální historii. Autor se k této otázce později ještě jednou vrátil ve studii *K novodobé historii Němců na Olomoucku*,² ve které se zabýval bibliografií moderních dějin olomouckých Němců (včetně svých prací) a sebekriticky přiznával, že se tomuto tématu měl více věnovat. Své poznámky a výpisky předal k dalšímu zpracování Františku Mezihorákovi z Pedagogické fakulty Univerzity Palackého.³ Mezihorák se sice olomouckými Němci nadále zabýval a zveřejnil k nim několik převážně popularizačních prací,⁴ svůj zájem ale směřoval spíše k dějinám po roce 1945

1 BIEBERLE, Josef: *Olomoučtí Němci. K padesátému výročí jejich přesídlení. 1. Mezi dvěma světovými válkami*. Střední Morava, 2, 1996, č. 3, s. 4–12. Pokračování článku se věnovalo situaci německého obyvatelstva po roce 1945 a jeho odsunu. BIEBERLE, Josef: *Olomoučtí Němci. 2. Poválečný rozchod*. Střední Morava, 3, 1997, č. 4, s. 4–22.

2 BIEBERLE, Josef: *K novodobé historii Němců na Olomoucku. Kritický komentář k regionální historiografii včetně autoreflexe*. Střední Morava, 7, 2001, č. 12, s. 124–130.

3 Tamtéž, s. 128.

4 MEZIHORÁK, František: *Olomoučtí Němci po druhé světové válce. Svaz domoviny Olomouce a střední Moravy. Olmützer Deutsche nach dem zweiten Weltkrieg. Heimatverband Olmütz und Mittelmähren*. Olomouc 2008; Týž: *Unfreiwillige Boten der Kultur. Olmützer Deutsche nach der Vertreibung*. In: *Schriften der Sudetendeutschen Akademie der Wissenschaften und Künste*. Sv. 35. Forschungsbeiträge der

a spolkové a publikační činnosti vysídlené olomoucké německé komunity. Kromě toho vydal s Milanem Hořínkem a Květoslavou Princovou výběr z článků z časopisu *Olmützer Blätter*.⁵ Velký význam pro další zkoumání problematiky měla *Bibliografie německé krajanské literatury o Olomouci a Olomoučanech. Bibliographie der deutschen landmannschaftlichen Literatur über Olmütz und Olmützer*, kterou sestavil společně s Alenou Nelešovskou.⁶

O větší zapojení historie německé menšiny do moderních dějin města se pak postaraly až dvoudílné *Dějiny Olomouce* od kolektivu historiků z Univerzity Palackého.⁷ Dobu první republiky v této rozsáhlé práci zpracoval především Miloš Trapl, který věnoval hodně prostoru i německé menšině a česko-německým vztahům ve městě. Německou literární kulturu v této době přiblížil Ludvík Václavek a Lucy Topolská se ve své podkapitole zabývala německým divadlem. Život olomouckých Němců dále tvořil integrální součást výkladů Jiřího Trapla, Petra Lyka, Karla Steinmetze a Pavla Zatloukala. Teprve v nedávné době se začaly objevovat i další práce, které rozebíraly jednotlivé aspekty zkoumané problematiky – vznikly tak zajímavé disertační práce o německém školství od Gabriely Medvedové⁸ nebo o německých kulturních spolcích od Anji Edith Ference.⁹ Některá témata ale nedále zůstávala na okraji zájmu badatelů¹⁰ a doposud chyběla práce, která by komplexně zkoumala život olomoucké německé menšiny v letech 1918–1938.

Kromě historiků se olomoucké německé komunitě věnovali i badatelé z Katedry germanistiky Filozofické fakulty Univerzity Palackého, kteří svůj zájem

Geisteswissenschaftlichen Klasse. München 2015, s. 243–261; společně s Milanem Hořínkem pak vydal i knihu medailonů: MEZIHORÁK, František – HOŘÍNEK, Milan: *Padesát německých Olomoučanů. Fünfzig deutsche Olmützer*. Olomouc 2004.

5 MEZIHORÁK, František – HOŘÍNEK, Milan – PRINCOVÁ, Květoslava (eds.): *Olomoucké listy. Olmützer Blätter*. Olomouc 2000.

6 MEZIHORÁK, František – NELEŠOVSKÁ, Alena (eds.): *Bibliografie německé krajanské literatury o Olomouci a Olomoučanech. Bibliographie der deutschen landmannschaftlichen Literatur über Olmütz und Olmützer*. Olomouc 2010.

7 SCHULZ, Jindřich a kol.: *Dějiny Olomouce*. 2 díly. Olomouc 2009.

8 MEDVEĐOVÁ, Gabriela: *Německé školství v Olomouci 1918–1938*. FF UP. Olomouc 2013 (nepublikovaná disertační práce).

9 FERENEC, Anja Edith: *Německé divadelní, hudební, pěvecké a umělecké spolky v Olomouci v letech 1918 až 1938* (dále jen *Německé spolky*). FF UP. Olomouc 2012 (disertační práce), s. 138–140.

10 Dlouhodobě opomíjena zůstávala především komunální politika.

směřovali především k dějinám olomoucké německy psané literatury,¹¹ kulturním dějinám a jazykovým tématům. V rámci katedry bylo v roce 1998 založeno Arbeitsstelle für deutschmährische Literatur, které se zaměřuje na výzkum německy psané literatury na Moravě a související kulturní otázky. Na Katedře germanistiky také vznikla popularizační práce o literatuře, kultuře a společnosti olomouckých Němců *Literární procházky německou Olomoucí*¹² a slovník moravských německojazyčných spisovatelů *Lexikon deutschmährischer Autoren*,¹³ ve kterém figurují i olomoučtí autoři. Regionální témata se pak objevují i v bakalářských a magisterských pracích studentů germanistiky.¹⁴ Vedle studentů historie a germanistiky se německé menšině v Olomouci a okolí věnovali ve svých kvalifikačních pracích i studenti pedagogiky.¹⁵

Zájem o dějiny německé menšiny v Olomouci byl dlouhodobě zvláště silný v prostředí vysídlené německé komunity. Drobné vlastivědné studie a články vycházely především v časopise *Olmützer Blätter*, vydávaném od roku 1953 spolkem Heimatverband Olmütz und Mittelmähren.¹⁶ Přestože se jedná v ně-

-
- 11 VÁCLAVEK, Ludvík: *Němečtí spisovatelé 19. století v Olomouci*. Vlastivědný věstník moravský, 40, 1988, č. 3, s. 333–342; Týž: *Němečtí spisovatelé 20. století v Olomouci*. Vlastivědný věstník moravský, 41, 1989, č. 2, s. 165–174; Týž: *Stati o německé literatuře vzniklé v českých zemích*. Olomouc 1991; Týž: *Olomouc v díle Willibalda Müllera*. In: MÜLLER, Willibald: *Konšel olomoucký*. Olomouc 2009, s. 3–13; Týž: *Olmützer deutsche Dichter im 19. und 20. Jahrhundert*. In: FIALA-FÜRST, Ingeborg (ed.): *Mährische deutschsprachige Literatur. Eine Bestandsaufnahme. Beiträge der internationalen Konferenz Olmütz, 25.–28. 4. 1999*. Olomouc 1999, s. 60–71; FIALA-FÜRST, Ingeborg: *Kurze Geschichte der deutschmährischen Literatur*. Olomouc 2011; MOTYČKA, Lukáš (ed.): *Franz Spunda im Kontext. Sammelband zur internationalen Konferenz, veranstaltet am 3.–4. Oktober 2014 in Olmütz*. Olomouc 2015.
 - 12 MOTYČKA, Lukáš – OPLETALOVÁ, Veronika (eds.): *Literární procházky německou Olomoucí. Literarische Wanderungen durch das deutsche Olmütz*. Olomouc 2012.
 - 13 FIALA-FÜRST, Ingeborg (ed.): *Lexikon deutschmährischer Autoren*. Olomouc 2002; JAŠKOVÁ, Silvie (ed.): *Lexikon deutschmährischer Autoren. Nachträge zum LDA 2003*. Olomouc 2006.
 - 14 LICHTBLAUOVÁ, Štěpánka: *Entwicklung der deutschen Straßennamen in der Innenstadt von Olmütz in den Jahren 1895–1945*. FF UP. Olomouc 2010 (magisterská diplomová práce, publikována jako: LICHTBLAUOVÁ, Štěpánka: *Entwicklung der deutschen Straßennamen von Olmütz: Entwicklung der deutschen Straßennamen in der Innenstadt von Olmütz in den Jahren 1895–1945*. Saarbrücken 2010); DOLÁKOVÁ, Miluše: *Zum entlehnten Wortschatz der Leitartikel im Mährischen Tagblatt in den Jahren 1881, 1918 und 1943*. FF UP. Olomouc 2012 (nepublikovaná magisterská diplomová práce).
 - 15 VAŇKOVÁ, Kristýna: *Deutsche Spuren in Olmütz*. FF UP. Olomouc 2017 (nepublikovaná bakalářská práce); MOLÁČEK, Jiří: *Deutsch-tschechisches Zusammenleben in Hněvotín in Aussagen der Zeitzeugen und Dokumenten im Kontext des 19. und 20. Jahrhunderts*. FF UP. Olomouc 2017 (nepublikovaná bakalářská práce).
 - 16 K činnosti olomouckých Němců po roce 1945 a dějinám Heimatverbandu viz: KRÄTSCHMER, Alois: *Die Deutschen aus Olmütz und Mittelmähren nach 1945*.

kterých ohledech o nezastupitelný zdroj informací (např. k biografii některých osobností), je potřeba k němu přistupovat velmi kriticky. Vedle kvalitních prací o historii se zde objevují i práce spíše amatérského a publicistického charakteru, biografie osobností mívají často jednostranně oslavný charakter a o problematických tématech minulosti se zde mlčí nebo jsou interpretována v intencích německého nacionalismu a národnostního boje. Na druhou stranu zde můžeme najít i texty, které spíše popisně a přehledně uchovávají informace o některých aspektech života německé komunity (např. školství, spolkový život, kultura) bez ambice je nějak interpretovat nebo hodnotit. Kromě těchto článků se v *Olmützer Blätter* objevují edice vzpomínek, reedice starších textů, především z prvorepublikového tisku atp. Vedle příspěvků v *Olmützer Blätter* byly některé další práce vydány samostatně jako brožury.

Předkládaná práce se snaží doplnit poznání o doposud nezmapovaná a opomíjená pole regionální historie. Přichází s podrobnou analýzou německé politiky a česko-německých vztahů v komunální politice. Nově se věnuje také veškerému německojazyčnému tisku v Olomouci a snaží se navázat na dosavadní bádání o školství a spolkovém životě. Práce také obsahuje kapitolu o doposud neprobádané Německé veřejné knihovně, stojící zcela mimo zájem regionální historiografie.

Hlavním pramenem nejen pro zkoumání komunální politiky, ale i většiny dalších témat předkládané práce je archivní fond M 1-1 Archiv města Olomouce, uložený ve Státním okresním archivu v Olomouci (dále jen SOKa Olomouc).¹⁷ Tento mimořádně dobře zachovaný fond poskytuje základ zkoumání komunální politiky, správy města, ale i života ve městě. Pro obsah této práce byly nejvíce využívány knihy protokolů zasedání městského zastupitelstva,¹⁸ které zachycují nejen obsah jednání a probíraná témata, ale i prezentaci požadavků zvolených zástupců německé komunity, jakož i sebezprezentaci jednotlivých

1967; MEZIHORÁK, František: *Olomoučtí Němci po druhé světové válce. Svaz domoviny Olomouce a střední Moravy. Olmützer Deutsche nach dem zweiten Weltkrieg. Heimatverband Olmütz und Mittelmähren. Olomouc 2008; Týž: Unfreiwillige Boten der Kultur. Olmützer Deutsche nach der Vertreibung.* In: *Schriften der Sudetendeutschen Akademie der Wissenschaften und Künste.* Sv. 35. *Forschungsbeiträge der Geisteswissenschaftlichen Klasse.* München 2015, s. 243–261; PÍSKOVÁ, Milada a kol. [skutečným autorem článku je Josef Bieberle]: *Spolky olomouckých revanšistů v NSR. Slezský sborník, 71, 1973, s. 295–303.*

¹⁷ SOKa Olomouc, fond M 1-1 Archiv města Olomouce.

¹⁸ SOKa Olomouc, fond M 1-1 Archiv města Olomouce, i. č. 455–476, sign. 2098–2119, *Protokoly o zasedání zastupitelstva 1918–1939.*

politiků. Vedle těchto protokolů byly v práci využívány i spolkové katastry¹⁹ a dále pak i jednotlivé spisy vztahující se ke konkrétním problémům probírané agendy městské samosprávy.²⁰ Ze sbírek SOkA Olomouc byly pro práci použity i fondy jednotlivých německých spolků²¹ a Německé veřejné knihovny.²²

Využíváme však i prameny z dalších českých²³ a zahraničních archivů.²⁴

Vedle archivních pramenů pracujeme také s tištěnými prameny, a to především se statistickými ročenkami a podobnými statistickými přehledy,²⁵ které

-
- 19** SOkA Olomouc, fond M 1-1 Archiv města Olomouce, Knihy, inv. č. 4514, sign. 6421, Spolkový katastr I; Tamtéž, inv. č. 4515, sign. 6422, Spolkový katastr III; Tamtéž, inv. č. 4516, sign. 6423, Spolkový katastr IV.
- 20** SOkA Olomouc, fond M 1-1 Archiv města Olomouce, fond M1-1 Archiv města Olomouce – registratura 1874–1920; Tamtéž, fond M 1-1 Archiv města Olomouce – registratura 1920–1940.
- 21** SOkA Olomouc, fond M 6-65 Evangelický dámský spolek Nadace Gustava Adolfa; Tamtéž, fond M 6-67 Spolek přátel Nové Ulice, Olomouc-Nová Ulice; Tamtéž, fond M 6-69 Spolek Marchgau Olomouc; Tamtéž, fond M 6-94 Německý divadelní spolek Olomouc; Tamtéž, fond M 6-109 Křesťansko-německý tělocvičný spolek Olomouc; Tamtéž, fond M 6-126 Společnost přátel umění (německá).
- 22** SOkA Olomouc, fond M 5-65 Městská knihovna německá (nezpracovaný fond).
- 23** Archiv města Brna, fond A1/24 Archiv města Brna – Zápisy o schůzích zastupitelských sborů; Archiv města Ostravy, fond Archiv města Moravská Ostrava; Archiv města Ústí nad Labem, fond Archiv města Ústí nad Labem; Moravský zemský archiv v Brně, fond B 40 Zemský úřad Brno; Národní archiv Praha, fond Ministerstvo vnitra – stará registratura; Tamtéž, fond Nejvyšší správní soud; Státní okresní archiv Jihlava, fond Archiv města Jihlava od roku 1849 – odd. Úřední knihy.
- 24** Bundesarchiv – Lastenausgleichsarchiv Bayreuth (dále jen BArch), fond Ost-Dok 2; Tamtéž, Ost-Dok 21; Bayerisches Hauptstaatsarchiv, fond Sudetendeutsches Archiv; International Institute of Social History, Amsterdam, fond Deutsche Sozialdemokratische Arbeiterpartei in der Tschechoslowakei Collection.
- 25** *Statistisches Jahrbuch der königlichen Hauptstadt Olmütz herausgeben vom Gemeinderathe*. Olmütz 1888; *Statistisches Jahrbuch der königlichen Hauptstadt Olmütz. Verwaltungsperiode 1888 bis 1895*. Olmütz 1896; *Der Statistischen Jahrbücher der königlichen Hauptstadt Olmütz*. III. Band. 1896–1899. Olmütz 1901; *Der Statistischen Jahrbücher der königlichen Hauptstadt Olmütz*. IV. Band. 1900–1904. Olmütz 1905; *Der Statistischen Jahrbücher der königlichen Hauptstadt Olmütz*. V. Band. 1905–1910. Olmütz 1911; *Statistická ročenka hlav. města Olomouce*. Svazek VI za léta 1911–1918 (dále jen *Statistická ročenka 1911–1918*). Olomouc 1933; *Statistická ročenka hlav. města Olomouce*. Svazek VII za léta 1919–1923 (dále jen *Statistická ročenka 1919–1923*). Olomouc 1938; *Statistická ročenka hlav. města Olomouce*. Svazek VIII. Rok 1924 (dále jen *Statistická ročenka 1924*). Olomouc 1925; *Statistický lexikon obcí na Moravě a ve Slezsku* (dále jen *Statistický lexikon 1924*). Praha 1924; *Statistický lexikon obcí v republice Československé 1930*. 2. díl. *Země Moravskoslezská* (dále jen *Statistický lexikon 1930*). Praha 1935; *Special-Orts-Repertorium von Mähren. Podrobný seznam míst na Moravě*. Wien 1885; *Special-Orts-Repertorium von Mähren. Podrobný seznam míst na Moravě*. Wien 1893; *Lexikon obcí pro Moravu. Zpracován na základě výsledků sčítání lidu ze dne 31. prosince 1900*. Vídeň 1906; *Spezialortsrepertorium von Mähren. Bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910*. Wien 1918.

slouží nejen jako zdroj demografických dat, ale i jako přehledný a fakticky důvěryhodný pramen pro poznání některých reálií (např. u záležitostí týkajících se městské správy, školství, kulturních institucí atp.).

Důležitou úlohu pro zkoumání vymezeného tématu hraje lokální dobový tisk. Vedle německého liberálního deníku Mährisches Tagblatt a nacionalisticky orientovaného Deutsche Zeitung, které plnily úlohu informačních kanálů německé komunity a které měly vliv na vytváření jejího veřejného mínění, byly jako pramen využívány i české deníky: nacionálně orientovaný národnědemokratický Pozor, katolicky zaměřený lidovecký Našinec a levicový sociálnědemokratický Hlas lidu. Všechny zmiňované deníky se kromě prostého informování snažily také bojovat o čtenáře a ovlivňovat veřejné mínění z hlediska svého politického nebo ideologického zabarvení.

2 Národnostní poměry na Olomoucku, demografie a demografický vývoj

2.1 OLOMOUC A OLOMOUCKÝ JAZYKOVÝ OSTROV MEZI LÉTY 1880–1918

Mezi léty 1880²⁶–1918 v oblasti severní Moravy na sever a východ od Olomouce převládalo německy mluvící obyvatelstvo, zatímco v okolí Olomouce žilo převážně česky mluvící obyvatelstvo. Olomouc společně s přilehlým městem Nová Ulice a několika okolními vesnicemi tvořila německý tzv. olomoucký jazykový ostrov (Olmützer Sprachinsel) v převážně českojazyčném prostředí.²⁷ Na západě se ve vzdálenosti přibližně 30 km od Olomouce nacházel tzv. brodecký jazykový ostrov (Deutsch Brodeker Sprachinsel), tvořený vesnicemi Brodek (Deutsch Brodek), Skřípov (Wachtl), Dešná (Döschna), Runářov (Runarz), Lhota (Ohlhütten) a Labutice (Schwanenberg).²⁸

Do olomouckého jazykového ostrova náležely kromě Olomouce (Olmütz) a Nové Ulice (Neugasse) ještě vesnice Neředín (Neretein), Nové Sady (Neustift), Nový Svět (Salzergut), Pavlovice (Paulowitz) a Povel (Powel), které byly v roce 1919 připojeny k Olomouci, a dále Kyselov (Giesshübel), Nedvězí (Nedweis), Nemilany (Nimlau) a Slavonín (Schnobolin), které nadále zůstaly samostatnými obcemi. Všechny tyto vesnice se nacházely na západ a na jih od města. Olomouc měla charakter významného regionálního centra. Velká část obyvatel se v roce 1900 věnovala průmyslu, řemeslům a obchodu, příp. pracovala ve službách a na úřadech. Velmi početná byla taky vojenská posádka, t. č. druhá největší v českých zemích.²⁹ Nová Ulice byla město s průmyslovo-zemědělským charakterem. Vedle zemědělské činnosti části obyvatelstva zde fungovalo velké množství průmyslových podniků: pivovar, sladovna, pražírna kávy, provazárna, tkalcovna lnu a bavlny, továrna na arma-

²⁶ Teprve od roku 1880 se ve sčítáních lidu objevuje otázka na „obcovací jazyk“. Díky tomu si můžeme udělat alespoň částečnou představu o rozšíření jazyků v té době. O problematičnosti kategorie obcovacího jazyka viz níže.

²⁷ GEHRE, Moritz: *Die deutschen Sprachinseln in Oesterreich*. Großenhein 1886, s. 30–32.

²⁸ Tamtéž, s. 28–30; SCHWARZ, Ernst: *Volkstumsgeschichte der Sudetenländer*. II. Teil: *Mähren-Schlesien*. München 1966, s. 442–443.

²⁹ BARTOŠ, Josef a kol.: *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848–1960*. Svazek III. *Okresy: Olomouc město a venkov, Litovel, Šternberk, Mor. Beroun* (dále jen *Historický místopis*). Ostrava 1972, s. 57–58.